

Heuréka!, Theophülaktosz végre köztünk

Folyóiratunk olvasói még emlékezhetnek rá, hogy tavaly az év vége felé írásos párbeszéd zajlott le Csorba Béla és köztem egy bizonyos „Teofilat” kapcsán. (*Csorba Béla: Ki is az a „Teofilat”? Híd, 2012. szeptember, 9. szám, 83–84. és Jung Károly: Néhány megjegyzés Csorba Béla kommentárja kapcsán. Ugyanott: 85–87.*) A két rövid jegyzet azt taglalta többek között, hogy a Svetislav Stefanović egyik dolgozatában (pontos adatait lásd jelzett jegyzetemben) említett „Teofilat” rejtélyes név mögött mely ókori történetíró személye rejlik, s kivel azonosítható. Csorba Béla (addig) általam nem használt irodalom alapján úgy vélte, hogy a „Teofilat” név tulajdonképpen Theophülaktosz Szimokattész bizánci történetírót rejti, s a Stefanović által használt név sajtóhibának vehető. A magam kommentárjában azt fejtettem, hogy Stefanović névhasználata voltaképpen a nevezett szerző nevének olasz névváltozatában keresendő (Teofilatto Simocata), tekintettel arra, hogy a szerb komparatista a maga dolgozatához olasz nyelvű magyar irodalom- és zenetörténetet használt (ezek adatait lásd Stefanović dolgozatának irodalomjegyzékében), tehát föltehetően az e művekben is használt olaszos névalak nyomán lett Stefanovićnál Theophülaktoszból Teofilat.

A névhasználat buktatóinál azonban sokkal lényegesebb kérdést is felvetett Csorba, jelesen azt, hogy miképpen értelmezendő a Stefanović által írt, s általam magyarul interpretált szövegrészlet („Teofilat” [...] „leírja az ugorok pogány szokásait, s állítólag megemlíti, hogy azok dalkkal dicsőítik az országot”). Ez a szövegrészlet Kandra Kabos egyik Theophülaktosztól vett idézetére emlékeztette Csorbát, ott ugyanis az olvasható, hogy a turkok „*a földnek himnuszokat zengedeznek*”. Magam szerbül idéztem Stefanović vonatkozó szövegrészletét, hogy (Ugri) „*u pesmama veličaju zemlju*”. Csorba – nagyon helyesen – utal arra, hogy a szerb *zemlja*

kifejezés jelenthet *ország*ot, de *földet* is. Mindebből az következik, hogy a bizánci történetíró nyilván a földről dicshimnuszokat éneklő türkökről ír, s ezt vette át – olasz nyelvű magyar forrásai alapján tévesen – Stefanović, magam viszont az általa használt *zemlja* szót *országgént* fordítottam, nem pedig *földként*.

A magam jegyzetében ugyancsak érintettem a szerb *zemlja* szó magyar fordíthatóságának kérdését, egyetértőleg Csorba megjegyzésével, hogy az *földként* és *országgént* is fordítható. Arra is utaltam, hogy a szerbben ország szavunk másként nem nagyon oldható meg, s utaltam arra is, hogy a horvát nyelvben átvették a magyar *ország* szót és *orsag* alakban használták is. Akkor még úgy tudtam, hogy a szerb nyelvben ez nem található. Időközben, olvasgatva Milan Kašanin középkori szerb irodalomtörténeti könyvét, más kérdések kapcsán, s máris fölbukkant a cáfolat! Igenis használták a szerb nyelvben is az *orsag* kifejezést *állam* jelentésben. Kašanin idézi Miloš Belmužević 15. század végi szerb vajda (Mátyás király embere) végrendeletét, amelyben a következő is olvasható: „*Dodoh od pogana u Ugarki orsag u dane svetloga kralja Matejaša...*”, vagyis: a fényességes Mátyás király napjaiban jöttem a pogányok közül Magyarországra... Tehát: rengeteg magyar–déli-szláv összehasonlító nyelvészeti, népismereti, művelődéstörténeti, népköltészeti stb. adat rejlik még olyan nyomtatott vagy kéziratot művekben, amelyeket komparatista szemmel még nem vettek górcső alá! (A Kašanintól vett idézet forrása: *Milan Kašanin: Srpska književnost u srednjem veku. Beograd, 2002. 394–395.*)

Visszatérve ennek a cikknek alapkérdéséhez: Csorba idézett jegyzetében nem nyugodott bele abba, hogy Stefanović a türkokat (türköket) egy kalap alá vette a magyarokkal (ugorokkal), s szövege végén feltette – mint utólag kisült – alapvető kérdését: „Hogy Stefanovićnál miként lettek belőlük ugorok, az sem egy utolsó filológiai kérdés.”

Ezen a kérdésen magam is eltöprengtem, sajnos azonban, mivel (akkor még) nem állt rendelkezésre Theophülaktosz Szimokattész *Világtörténelem* című művének (Stefanović – nem tudni milyen okból – a bizánci történetíró *Geográfia* című művére hivatkozik) magyar fordítása, magyar őstörténeti művekben nyomoztam a kérdéses részlet után, hátha fölbukkan magyar fordításban. E nyomozás során jutottam el Róna-Tas András honfoglaló magyarokról írt könyvéhez (pontos adatai jelzett jegyzetemben), a kérdéses részlet azonban abban sem szerepel, bár a türkök és az ugorok említésre kerülnek, számomra akkor úgy tűnt, egymással azonosnak vehetően. Végül felsoroltam a legfontosabb kézikönyveket, amelyekben Theophülaktosz kérdéses részletének szerepelnie kellene, ha a türköket azonosnak tekintjük az előmagyarokkal vagy honfoglaló magyarokkal,

ahogy egyébként a bizánci császár, Bíborbanszületett Konstantin is tette a birodalom kormányzásáról hátramaradt nevezetes művében.

Az írásos párbeszéd első fordulója nem hozta meg a választ Csorba fentebb idézett kérdésére, ezért tovább nyomozott. Nyomozásának eredményét újabb jegyzet formájában publikálta. (Csorba Béla: *Theophülaktoszról még egyszer. Adalék Jung Károly megjegyzéseibez. Híd, 2012. november, 11. szám, 123–124.*) A rövid szövegben idézi Kállay Ferenc *A pogány magyarok vallása* című művéből – latin fordításban – Theophülaktosz *Világtörténelem* című művéből azt a szövegrészletet, amely a kérdéses részt is tartalmazza. Adalékában a latin fordítás kapcsán a következőket írja: „A latin szöveg alapján ismét csak az látszik valószínűnek, hogy Theophülaktosz eredetileg mégiscsak turkokat említ.”

Hosszan elbíbelődve a latin szöveggel már-már arra készültem, hogy újabb jegyzet formájában teszok pontot a magam részéről a párbeszéd végére, amikor eszembe jutott, hogy egyikünk sem adta még jelét annak, hogy belepislantott volna Ipolyi Arnold püspök *Magyar mythologia* című nagyszabású vállalkozásába. Mert ha Theophülaktosz szóban forgó szövegrészlete (a földről dicshimnuszokat zengő türkökről) valóban összefüggésbe hozható az előmagyarság hitvilágával (és a türk-előmagyar feltehető azonossággal), akkor ennek nyilván nyoma van Ipolyi magyar mitológiájában is, s nemcsak azért, mert a *Magyar mythologia* 1854-ben jelent meg, hanem azért is, mert a tudós püspök ismerte az ógörögöt, s műve írása előtt kézbe vehette a *Világtörténelem* eredeti szövegét s korai latin fordítását is.

Nos, ez a belepislantás részemről azzal a meglepő felfedezéssel járt, hogy Ipolyi természetesen idézte magyarul (is) Theophülaktosznak azt a szövegrészletét, amelyet Csorba latin változatban citált Kállay Ferenc alapján. Ha tehát korábban valamelyikünk ügyesebb lett volna, máris kezünkben lett volna a perdöntő bizonyíték magyarul annak kapcsán, hogy a bizánci történetíró kinek is tulajdonította a földről szóló himnuszok zengedezését – hogy Kandra Kabost parafrazeáljam. Magyar mitológiájában az egyik helyen ezt írja Ipolyi: „A mongol népek a *napot, tüzet, vizet* s a *földet* imádnak [...]. És így mondja Theophylaktos (7. 8) is a *türk* v. *magyar vallásról*: a *turkok tisztelik a tüzet, leget és vizet*, tisztelik még és énekkel dicsérik a *földet*, de imádják egyedül és istennek nevezik azt, ki az eget és földet alkotta st.” Nem tévesztendő szem elől, hogy ebben a mondatban azt is írta a tudós püspök, hogy „a *türk v[agy] magyar vallásról*”. Tehát az idézetben (közvetve) ott lappang a türk-magyar azonosság gondolata is. (Lásd: Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia. Pest, 1854. Magam a mű hasonmás kiadását használtam, amely Budapesten jelent meg 1987-ben Hoppál Mihály szerkesztésében, külön függelék kötettel. Az idézet az eredeti kiadás [és a hason-*

más] 186. lapján.) A bennünket elsősorban érdeklő mondat („*tisztelik még és énekkel dicsérik a földet*”) másutt is előfordul a műben, ott, ahol a magyar mitológia földtiszteletéről beszél Ipolyi: lásd a 209. lapon. A Csorba által idézett deák fordítás további része magyarul az áldozat és áldomás kérdését tárgyaló részben olvasható: „más történeti adataink is említik pogány vallásunk áldozatait. Theophylaktos (7. 8) tanúsítja, hogy a *turkok áldoznak lovakat, ökröket és juhokat...*” (Az idézet eredeti [és hasonmás] 523. lapján.) A tudós püspök ugyanerre utal magyar mitológiája 526. és 527. lapján is! Úgy vélem, hogy ezekben az idézetekben (is) ott lappang a türk-magyar azonosság gondolata is. Ettől függetlenül Theophylaktosz valóban a turkoknak (türköknek) tulajdonítja az idézett hiedelmi adatokat, s ez nem csupán valószínűnek látszik, ahogy Csorba finoman fogalmaz.

Szóval, mint mondtam, már azon gondolkodtam, hogy mindezt megírom egy zárójegyzet formájában, meg hát illő volt a magam részéről is pontot tennem a kettőnk között folytatott párbeszéd végére, amikor lassan kitavaszkodott, s újabb mozzanat bukkant föl a kérdéskör kapcsán. Kisült – s „arisztokratikus” folyóiratunk kedves ellenségei most üstöllést csikorgatni kezdhettek fogsorukat és/vagy protkójukat –, hogy a *Hidat* Németországban is olvassák, még az efféle filológiai szösszeneteket is, amelyek a lapban „Teofilat” kapcsán megjelentek. Egy hamburgi olvasónk annyira felsrófolódott a kelet-közép-európai amatőr filológusok diskurzusán, hogy fogta magát, utánanézett Theophylaktosz *Világtörténelem* című műve modern német kiadásának – s most újra csikorgathatják fogsorukat és/vagy protkójukat a *Hid* kedves ellenségei –, azt megrendelte, saját pénzéből kifizette, továbbá a civilizált országokban szokásos módon becsomagolta és – ismét saját költségén – postázta a *Hid* főszerkesztőjének címére Újvidékre. (Gondolom: e gesztus mögött az lappanghatott, hogy a kelet-közép-európai amatőr filológusok vegyék tudomásul: a civilizált országokban az a szokás, hogy a párbeszéd bonyolítói megvásárolják a szükséges művet, esetleg kikölcsönzik egy jobb közkönyvtárból, s kikeresik benne a kérdéses részeket. Már amennyiben számukra élvezhető nyelven elérhető a kérdéses mű. Theophylaktosz *Világtörténelem* című műve ugyanis néhány civilizált [és kevésbé civilizált] országban már megjelent. A szóban forgó német fordítás mellett a filológia ismeri orosz, angol, sőt román kiadását is.) A magyar kiadásról – mit ád Isten! – akkor még senki sem tudott; de erről később.

A Hamburgból küldött könyvet magam is kézbe vettem, s természetesen megtaláltam benne a Csorba által deák fordításban idézett részletet. Ez így hangzik: „Die Türken achten außergewöhnlich stark das Feuer; Luft und Wasser verehren sie; die Erde preisen sie in Gesängen. Dem Schöpfer

von Himmel und Erde allein erweisen sie den Kniefall und nennen ihn Gott. Sie opfern ihm Pferde, Rinder und Schafe, sie haben Priester, die ihnen auch die Zukunft vorherzusagen scheinen.” Tehát a földet ebben a fordításban is a türkök dicsőítik dalaikban, hogy csak a bennünket alapvetően érdeklő részletre utaljak. (Lásd: *Theophylaktos Simokates: Geschichte. Übersetzt und erläutert von Peter Schreiner. Stuttgart, 1985. Az idézet a 188. lapon.*)

Ezek után már teljes lehetett volna a boldogság, s régimódi amatőr filológusként végre írógépem mellé telepedhettem volna az említett zárócikk megírásához. Úgy látszik azonban, az, „*ki az eget és földet alkotta*” (hogy maradjak Ipolyi papos fordításánál) arra kényszerített, hogy várjak még egy kicsit. A tavasz vége felé (ami errefelé inkább fergeteges hófúvásokban és kutya hidegben nyilvánult meg), rám szabadultak mindenféle aggkori nyavalyák, s azoknak kúrálása eltartott több mint másfél hónapig. S addigra elérkezett a budapesti Ünnepi Könyvhét ideje, amelyre ebben az évben el is juthattam. Mikor végre a Vörösmarty térre értem, első utam a Balassi Kiadó standjához vezetett, a kitűnő Magyar Művelődéstörténeti Lexikon zárókötetét megvásárolandó. Amikor a nevezett standhoz értem, első élményként úgy éreztem magam, mintha valaki teljes erejéből bokszkesztyűvel a pofámba vágott volna. A keresett lexikon mellett ott virított Theophülaktosz Szimokattész *Világtörténelem* című művének teljes magyar kiadása. Most ki itt a hülye? – kérdeztem magamban, s megkérdeztem a kiadó eladóit, hogy a bizánci történetíró műve mikor jelent meg. Elmondták, hogy bár tavalyi dátummal (2012), de az idén tavasszal került könyvárusi forgalomba. Ez megnyugtató: mégsem hőzöngtünk tehát hiába és indokolatlanul tavaly ősszel a *Híd* hasábjain! Gyorsan ideírom a fontos kiadvány pontos adatait mindannyiunk okulására: *Theophülaktosz Szimokattész: Világtörténelem. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Olajos Teréz. Magyar Őstörténeti Könyvtár 26. Budapest, 2012.* Nagy ajándék volt számomra ez a könyv a hosszan elhúzódó nyavalyák és kúrák után!

Akit korábban is foglalkoztatott a magyar őstörténet kérdésköre, az már negyedfél évtizede tudhatott Olajos Teréz kéziratost Theophülaktoszfordításáról. Szádeczky-Kardoss Samu egyik lábjegyzete ugyanis erről már 1977-ben hírt adott. Ennek adatait is ideírom, hátha valaki tovább kíván búvárkodni a magyar őstörténet korábbi magyar irodalmában: *Szádeczky-Kardoss Samu: Adalék a szavárd magyarság problematikájához. In: Bartha Antal–Czegledy Károly–Róna-Tas András szerk.: Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest, 1977. 277–282., 277., 3. jegyzet.* Isten malmai lassan őrölnek – idézhetném kedvenc proverbiumomat; Theophülaktosz tehát végre köztünk van.

Ezután már csak a kérdéses szövegrészlet kikeresése következett, ami nem volt nehéz, hisz Kállay Ferenc és Ipolyi Arnold is pontosan megadta a lelőhelyet. Következzen tehát a *latinul, németül* és Ipolyi 19. századi *magyar* fordításából már megismerhetett szöveg a türkök (előmagyarok?) hitvilágának jellemzésére: „A türkök rendkívüli tiszteletben részesítik a tüzet, tisztelik a levegőt és a vizet is, a földet pedig himnuszokban dicsérik. Ám imádni csak az Ég és Föld teremtőjét imádják, s csak őt nevezik istennek. Ennek lovakat, szarvasmarhákat és bárányokat áldoznak saját papjaik, akikről úgy vélik, hogy a jövőt is képesek előre megmondani.” (*Theophülaktosz: Világtörténelem, 249. lap.*)

Való igaz tehát, hogy Theophülaktosz a türkökhöz kötötte ezeket a fontos információkat, s mint láttuk korábban is, „*a földet pedig himnuszokban dicsérik*” megállapítását (hogy ezúttal Olajos Teréz magyar fordításában idézzem) Svetislav Stefanović – állapítsuk meg végérvényesen – *tévesen* az ugorok korai népköltészetének fontos bizonyítékaként idézte 1937-ben megjelent dolgozatában, s magam ezt interpretáltam magyarul a Stefanovićról írt tanulmányomban.

Legvégül: hogy hogy lettek a türkökből Stefanović dolgozatában ugorok, annak kapcsán továbbra is csak feltevéseink lehetnek. Ha azonban tudjuk, hogy Ipolyi magyar mitológiájában – ha közvetve is – az előmagyarok hiedelmi hagyományaiként kezeli a bizánci történetíró türkökhöz kötött, és ebben a dolgozatban is többször idézett, fontos adatokat, akkor elképzelhetőnek tartom, hogy mindez lassan-lassan beszivárgott a magyar tudományos köztudatba, s nyilván lecsapódott abban a magyar irodalomtörténeti és magyar zenetörténeti műben, amelyet Stefanović e művek olasz kiadásai alapján használt.

Hogy a szerb komparatista ismerte volna Theophülaktosz *Világtörténelmének* eredeti (görög) kiadását vagy latin fordítását, erre nézve nincsenek adataink. Továbbá tudjuk, hogy olasz nyelvű forrásai alapján (tévesen) a bizánci szerző *Geográfia* című művét jelölte meg.

Úgy vélem, hogy Theophülaktosz kapitális *Világtörténelmének* magyar kiadása után a Csorba Bélával lefolyt írásos párbeszéd végére pontot tehetünk. Ezzel a magam részéről ezt a párbeszédet befejezettek tekintem.